

HORVÁTH KORNÉLIA

Fogantatás, anyaság, szül(et)és, halál

BORBÉLY SZILÁRD HAT VERSÉRŐL

*„... A világ idegen lett, valószerűtlen. A hiány,
hogy valami nincsen itten.”*

(Borbély Szilárd: A Margitszigeten)

Ez a tanulmány annak a hat versnek a rövid elemző vizsgálatára vállalkozik, amelyek az Üzenet 2006/1-es számában jelentek meg (két további vers, a *Taub Erik csodája* és az *Otto Moll szekvenciája* társaságában), s amelyek összekötő tematikus elemét a tanulmány címében jelzett problémakör képezi, amit a női fogantatás, szülés és a magzat elvesztése/megtartása értelmi körében jelölhetünk meg. E versek: *Az inkubátor*, *A dinnye*, *Az oxigénhiány*, *A kótyáblára*, *A pázsit* és *A Margitszigeten*. A tematikus közösség a szövegek között nyilvánvaló. Az anya és a megfogadás, a terhesség, a vérzés, a vetélés, az abortusz, a szülés és a koraszülés, a halott magzat megszülése vagy a megszületett magzat elvesztése, a hozzá való viszony – amely értelemszerűen a társhoz, a férjhez és a korábbi vagy további gyermekekhez való kapcsolódás tükrében is körvonalazódik – jelenthetik azokat a nem csupán verstematikai, hanem egzisztenciális értelemben is igencsak jelentős, a vers hőse és beszélője számára *létmeghatározó* csomópontokat, amelyek köré, pontosabban amelyek alapjára e versszövegek épülnek.

Ha röviden csak a „témánál” maradunk, azt mondhatjuk: e versek olyan problematikát tesznek meg tárgyukul, amit a hétköznapi életben *el szokás hallgatni*. Mert „szégyellnivalók”. Legalábbis az emberek többsége, avagy a társadalmi megítélés szégyellnivalónak tartja. Szégyen, ha egy nő abortuszon esik át, szégyen, ha elvetél (mert nem teljesíti női hivatását avagy „kötelességét”), szégyen, ha túl sokszor esik teherbe, mint ahogyan az is szégyen, ha koraszülött, netán életképtelen magzatnak ad életet. Az „elhallgatás”⁵³ tehát az a „(magzat)

53 Az elhallgatás problémája kapcsán nehéz itt nem gondolni Tóth Krisztina 2003-as interjújára, amelynek címe a költő egyik, a beszélgetés során elhangzott mondata: „Az elhallgatásban bajnokok vagyunk.” <https://www.origo.hu/kultura/2014/09/interju-toth-krisztina-kolto-iroval>

burok”, amelyből Borbély versei ezt a témát nemcsak kiszakítják, hanem a leginkább érintettek, a nők, az anyák hangján szólaltatják meg – igencsak „bőbeszédűen” (e bőbeszédűségnek természetesen szemantikai funkciója van a versszövegekben).

Jól tudjuk, e problematikának, beleértve az „agyonhallgatás”, avagy semmibeveltel jelenségét, a *gender studies* számos jelentős képviselője is hangot adott, teljes joggal (gondolok itt Irrigaray, Jenny és mások írásaira), akik a női szerepek alárendeltségét vizsgálták, s nemcsak és nem elsősorban az életben (ez a tematikus szempont), hanem az irodalmi életben és főként magában az irodalomban, azaz a művészi szövegben.⁵⁴ Vagyis a problémafelvetésnek természetesen megvan az irodalomelméleti előzménye. De Borbély e költeményeiben nyilvánvalóan nem erre támaszkodott.

Borbély versei nem „irodalomelméletiek”, s nem is töltik be a társadalmi vagy politikai „transzparens” vagy „közvetítő” szerepét, azaz nem ideologikusak – miközben egy, talán az elhallgatáson túl társadalmilag is érzékelhető problémát érintenek. Borbély szövegei a kérdést irodalmi és versnyelvi problémaként jelenítik meg, s éppen ezért teszik rendkívül erőteljes hatásúvá. Nem ideológiáról „szólnak”, hanem a poézis eszközével a dolgok és a történések egzisztenciális mélységét és súlyosságát teszik meg tárgyukul. Úgy is mondhatnánk, ember mivoltunk ontológiai és egyben személyes-lételméleti alapkérdéseit vizsgálják. S teszik ezt pontosan és elfogulatlan, *tárgyias* módon, ráadásul elemző szemléletmóddal, feltáró költői-művészi magatartással. Vagyis: a probléma itt *irodalmilag* artikulálódik, számos és különböző poétikai eljárás segítségével. Ugyanakkor ezáltal mit sem veszít egzisztenciál-ontológiai erejéből: éppen ebben mutatkozik meg a poézis és a létmegértés közötti kapcsolat, irodalomtudományi szempontból pedig poétika és hermeneutika összefüggése. Röviden: a műalkotás, az irodalmi (költői) szöveg, annak felépítése, művészi megszerkesztettsége és az ezek által kínált értelmezhetősége, valamint az emberi ön- és világértelmezése és a szövegértelmezés szoros kapcsolata.

A Borbély-ciklus esetében rendkívül erőteljes és szuggesztív szövegekről van szó, több aspektusból is. A téma, amit az előzőekben röviden jeleztünk, nem választható el a művészi és költői látásmódtól, megszólaltatástól és megformálástól. Amennyiben az elsőt tekintjük: mind a hat versben *a nő, az anya hangja* szólal meg. S minden esetben a primer, hétköznapi tapasztalatokat írja le. A tapasztalás mint olyan – mely a magyar líra történetében a későmodernség egyik meghatározó gondolatát érvényesíti és viszi tovább – azonban ez esetben

54 Vö. *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Szerk. Bókay Antal, Sári László, Szamosi Gertrud, Vilcsek Béla. Budapest, Osiris 2002

nem az érzékelés sokszor gyönyörködtető vagy megnyugtató benyomását jelenti. A tapasztalás itt brutális, az ember életébe, lelkébe és fizikumába behatoló élettapasztalás. S hangsúlyoznám: ez már nem tapasztalat (a *tapasztalat* szó valami elmúlt eseményt nyugtázó, „megemésztett” jellegét artikuláló értelmében), hanem tapasztalás, amelynek múltbeli jelenje mind a mai napig tart annak életében, aki azt megtapasztalta, átélte és *megszenvedte* azt.

Tehát itt a tapasztalás és a szenvedés kapcsolatáról van szó. Úgy, mint Borbély *Halotti Pompa* című verskötetében. Mindez néha Heidegger, de egyben a kelet-közép-európai életérzést is megidéző módon. Erre nézvést három citátumot hozok *Az inkubátor* című versből. Az első a gondolkozás és a gond, valamint a látszólag tőlünk független, ám mégis az életünk részévé váló eseményekre utal: „Tudod, az ember nem gondolkodik, csak történnek a dolgok.” A második idézet akár Kunderának *A lét elviselhetetlen könnyűsége* című regényéből is származhatna: „Lebegtünk, mintha mindez rendjén volna.” A harmadik pedig Kertész Imre *Sorstalanságát* juttathatja eszünkbe: „A fájdalom olyan erős, hogy éget.”

Térjünk rá e Borbély-versek poétikai megalkotottságának különlegességére! Mindegyik szöveg értelmezhető az elioti – s a magyar költészetben Weöres Sándor, majd később, de más módon, Nagy László és Juhász Ferenc által képviselt – „hosszúvers” kategóriája felől. Nem túlságosan hosszú, de kifejezetten narratív szövegekkel találkozhatunk itt. Mind a hat vers *egy történetet mond el*, egy nő történetét a szülés, koraszülés, vetélés, abortusz témakörében. A narratíva egyáltalán nem feltétele a lírai versnek: ismerünk számos „történet nélküli” versszöveget is. (Annál inkább feltétele az epikának - amely nem mindig, lásd például az eposz műfaját, de rendszerint – prózai formában képviselteti magát az irodalomban.). Borbély tehát már ezzel a gesztussal, vagyis a következetes történetmeséléssel egyfajta műnemi és műfaji határátlépést valósít meg e hat versében. S teszi ezt nem akármilyen módon: a versszövegek, ha pusztán a bennük elmondott történetre koncentrálunk, teljességgel prózai elbeszélő művekként is befogadhatók lehetnének. Borbély ezt a beszédmód tekintetében a monoton, már-már „kántáló” versbeszéd fogásával, ritmikailag pedig a mondás enjambement-okkal való következetes, sorozatos megszakításának eljárásával valósítja meg.

Az enjambement-oknak különleges szerepük és jelentőségük van e költeményekben. Mind a hat vers következetesen úgy építkezik, hogy a (tag)mondathatárok rendre nem esnek egybe a verssorhatárokkal. S mint ismert, ez az enjambement lényege. Borbély azonban e verseiben mesteri szinten alkalmazza ezt a költői eljárást, amit vers-tani szempontból ritmus és szintaxis feszültségeként nevezhetünk meg. Leegyszerűsítve: a ritmus a lírai megszólalásmódot, a szintaxis

a prózai-epikait erősíti meg. E két szövegtípusi mód egymásnak feszülése adja a tárgyalt Borbély-szövegek erősségének és hatásosságának alapját, irodalomtudományi szempontból pedig a szabadvers önmagában is igen sokoldalú versformájának egy egészen speciális kidolgozását.

Ez a verselméleti megoldás a téma egzisztenciális súlyosságát tökéletesen érvényre juttatja. De tovább is léphetünk: a szövegek folyamatosan élnek a belső rím költői eszközével, ezáltal mintegy „viszszacsempészve” a líraiságot és versszerűséget a prózai narratívaként is olvasható szövegekbe. Csak néhány példát idézek (a ferde vonalak a sortöréseket jelzik, a szögletes zárójelek a mondatok soron belüli kezdését, a kurzíválás pedig a szövegbelső rímeket): „[...] de az oxigénhiány miatt / értelmi fogyatékos maradt.” „[...] Picike koporsóját / egy nagy platóra tettem. Ezt viccesnek / leltem. És a sír felé menet magamban / felszabadultan, boldogan nevettem.” (*Az oxigénhiány*). „Tamás azt / tette, amit a férfinak kell. / De rám maradt minden teher.” „[...] Gyorsan átkerültem oda, az újra / gyermektelen túloldalra.” „Napokig tépelődtem, / óránként gondolva másra. A nemről a talánra.” (*A kőtáblára*). „[...] Figyelem, ahogy serken a pázsit, / talán egy új élet reménye vár itt.” (*A pázsit*).

Különleges költői eljárással van itt dolgunk, amely a bibliai szövegek belső ritmikáját idézi (s amiről Meschonnic, a versritmus kiváló kortárs francia kutatója is írt).⁵⁵ Ennek a vizsgált versekben megvan a maga szemantikai funkciója, amelyet az ószövetségi utalásrendszerben le lehetünk fel (ezt *A kőtáblára*, Mózeszt idéző cím elég egyértelműen alátámasztja). A választott téma és annak „atavisztikus-ságának”, sorsszerűségének kiemelése is ezt jelzi. De ezzel hozható összefüggésbe a már említett monoton, kántáló, liturgikus beszédmód is, ami e verseket jellemzi.

Másfelől fontos hangsúlyozni, hogy Borbély e versei igencsak szoros kapcsolatot tartanak a magyar, s elsősorban a XX. századi magyar költészettel. *A dinnye* című vers, azon túl, hogy egy történetet mond el, a bizalmas beszédhelyzet megteremtése által erősen idézi Kosztolányi *Hajnali részegség* című költeményét (ott is lételmélet-egzisztenciális kérdésként írhatjuk körül az „alaptémát”, még ha az másfajta irányultságú is). A familiáris, hétköznapi beszédhelyzet kapcsán elegendő a Kosztolányi-vers híres kezdését – „Elmondanám néked. Ha nem unnád” – és a második versszak „hogyan magyarázom” fordulatát citálnunk. A Borbély-versben (*A dinnye*) e közvetlen beszédkapcsolat igénye és annak lehetetlensége artikulálódik, mégis megidézve a közvetlen beszélgetés intimitását: „Otthon senki sem be-

⁵⁵ Meschonnic, Henri: *Traité du rythme. Des vers et des proses*, Paris, Nathan, 2003.

szélt / róla. Mintha meg sem történt volna.” A már idézett „Tamás azt / tette, amit a férfinak *kell*. / De rám maradt minden *teher*” a magyar olvasónak Arany János *A walesi bárdokját* juttatja eszébe, különösen, hogy ott a *teher* szó mintegy kifordítva, *tereh* alakban szerepel: „hogy nézni is tereh”. Ezen a ponton utalhatunk a „teher” és a „terhesség” etimológiai kapcsolatára a magyar nyelvben. De az Arany-balladával való kapcsolat a „terhet” történeti és történelmi perspektívában is értelmezhetővé teszi.

A másik aspektus a magyar irodalom azon, s kijelenthetjük, csak kevés szerző által képviselt tendenciájához kapcsolódik, amelyet úgy formalizálhatunk, hogy egy férfi szerző női hangon szólal meg, s ezáltal kifejezetten a nők élethez való viszonyának szempontjait, gondolatait juttatja érvényre. Nagy empátia szükséges ehhez. Van erre példa a világirodalomban is: hogy csak a legismertebb műveket említjük, Flaubert *Bovarynéjára* (ismerjük Flaubert ehhez kapcsolódó, nagyon sokszor idézett mondását: „Bovaryné én vagyok.”), valamint Lev Tolsztoj *Anna Kareninájára* hivatkozhatunk. A magyar irodalomban ennek úttörő szerepet vivő képviselője Weöres Sándor a *Psyché* című könyvével, s e „hagyomány” folytatója lesz Esterházy Péter *Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk* és Parti Nagy Lajos *Ibusár* című művével, illetve a Sárbogárdi Jolán álnévhez kötődő egyéb szövegeivel. Az említett irodalmi párhuzamok mindegyike kapcsán elmondható: a nőiség minden esetben az erotika, a testi, a szerelmi élet oldaláról mutatkozik meg. Felfedezhető azonban egy erős műfaji-formai különbség is: szinte minden említett mű *regény*, vagy legalábbis regényszerű. Azaz nem verses-lírai szöveg. Kivételt jelent e tekintetben Weöres *Psychéje*, amely a szerző által kitalált költő(nő) verseit is tartalmazza, mi több, e költemények és a főhős(nő), Psyché ezekben megmutatkozó költői fejlődése adja a könyv alapját, „gerincét”, s az egész regényszerű történet ívét.

Ehhez az irodalmi hagyományhoz képest az elemzett Borbély-költemények annyiban jelentősen eltérnek és újat is hoznak, hogy verses formában szólaltatják meg a „női tapasztalásokat”. S persze Borbélynál megmarad a prózaepikai tradíció is: erről szóltunk már a versek narrativitása kapcsán. Hozzátehető: a versekben egyes szám első személyben megszólaló női hang a *belső beszéd*, avagy *belső monológ* műfaját képviseli (ennek is jelentős szakirodalma van, amely érdekes módon a próza-epikai művek értelmezése mentén született meg: többek között Vigotszkij, Dorrit Cohn vagy Jauss nevét említhetjük itt). Borbélynál azonban a „női gondolkodásnak” – ha van ilyen – és a női testnek, a női test történéseinek és azok reflexiójának olyan bensőséges, intim közlésével és megértésével van dolgunk, ami alighanem egyedülálló a magyar irodalomban.